

УДК 328.34

БУРІЛО Ю.П., доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник.
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

ПРО КОМПЛЕКСНУ ПРИРОДУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Анотація. В статті розглядається місце інформаційного права як комплексної галузі в національній системі права, його структура та взаємозв'язок з іншими галузями права України. Також звертається увага на предмет і метод інформаційного права.

Ключові слова: інформаційне право, інформаційні та інформаційно-інфраструктурні відносини, система права, правове регулювання.

Аннотация. В статье рассматривается место информационного права как комплексной отрасли в национальной системе права, его структура и взаимосвязь с другими отраслями права Украины. Также обращается внимание на предмет и метод информационного права.

Ключевые слова: информационное право, информационные и информационно-инфраструктурные отношения, система права, правовое регулирование.

Summary. The article deals with the place of information law as a complex branch in the national legal system, its structure and links with other branches of Ukrainian law. Attention is also paid to the subject and method of information law.

Keywords: information law, information and information-infrastructure relations, legal system, legal regulation.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та збільшення обсягів інформації в другій половині ХХ та на початку ХХІ ст. призвели до становлення нової суспільної формації – інформаційного суспільства. Провідну роль в такому суспільстві відіграють інформаційні ресурси, засоби інформатизації і телекомунікацій, а також засоби забезпечення інформаційної безпеки. Їх створення та використання спричиняє виникнення інформаційних, в тому числі інформаційно-інфраструктурних відносин, які справляють значний вплив на всі інші суспільні відносини у всіх сферах суспільного життя: економічній, соціально-культурній, адміністративно-політичній та ін. Зростання питомої ваги та значення інформаційних відносин зумовило необхідність в їх правовому регулюванні. Внаслідок цього в законодавстві країн світу, в тому числі й України, з'явилося чимало правових норм, призначених для регулювання інформаційних відносин. Це дало змогу говорити про появу інформаційного права.

Враховуючи вагоме значення питань, пов'язаних із з'ясуванням сутності інформаційного права, вони стали предметом дослідження багатьох вчених, зокрема таких як Баранов О., Бачило І., Ковальський В., Кохановська О., Копилов В., Марущак А., Рассолов М., Панова І., Селезньова О. [1 – 9] та ін.

Однак, місце інформаційного права в національній системі права, його внутрішня будова та взаємозв'язок з іншими елементами цієї системи досі залишаються питаннями дискусійними, а відтак актуальними. Донині в юридичній науці немає остаточної визначеності щодо місця інформаційного права серед галузей національного права України, його предмету та методу правового регулювання, структури та співвідношення з іншими галузями права.

Метою статті є з’ясування зазначених сутнісних характеристик інформаційного права як галузі в національній системі права.

Виклад основного матеріалу. Першочергове значення для встановлення місця тієї чи іншої галузі права в системі права має визначення її предмета правового регулювання. Під предметом правового регулювання загалом розуміють сукупність якісно однорідних суспільних відносин, врегульованих правовими нормами. Виділення предмета правового регулювання дозволяє об’єднати норми права, які регулюють відповідне коло суспільних відносин, в ту чи іншу галузь права [10, с. 261]. Побуває думка, що предметом інформаційного права є суспільні інформаційні відносини [11, с. 30]. Такі суспільні відносини складаються в процесі здійснення інформаційної діяльності, до основних видів якої згідно ст. 9 Закону України “Про інформацію” віднесено створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації [12].

Враховуючи складність суспільних відносин, пов’язаних з функціонуванням і розвитком сучасного інформаційного суспільства, особливо його технологічною складовою – інформаційними і телекомунікаційними системами і технологіями, виникає закономірне питання – чи вичерпується предмет інформаційного права лише інформаційними відносинами? Так, наприклад, А.І. Марущак зазначає, що суспільні інформаційні відносини виступають основним предметом регулювання інформаційного права [6, с. 33], не вказуючи, нажаль, що є неосновним (другорядним чи допоміжним) предметом.

Для того щоб з’ясувати докладніше, які саме суспільні відносини включає в себе предмет правового регулювання інформаційного права необхідно дослідити структуру інформаційної сфери. На думку В.А. Копилова інформаційна сфера, зважаючи на види і способи представлення інформації та особливості її обороту, включає в себе основну частину, в якій, власне і відбувається оборот інформації, а також допоміжну, яка забезпечує оборот інформації. Основна частина інформаційної сфери включає в себе види інформаційної діяльності, пов’язані з пошуком, отриманням і споживанням інформації, виробництвом і поширенням вихідної і похідної інформації, формуванням інформаційних ресурсів, підготовкою інформаційних продуктів, наданням інформаційних послуг. В той же час допоміжна частина інформаційної сфери включає в себе види діяльності, спрямовані на створення і застосування інформаційних технологій і засобів їх забезпечення, а також створення і застосування засобів і механізмів інформаційної безпеки [5, с. 46-47]. Як бачимо, в інформаційній сфері наявні інформаційні процеси, пов’язані не лише з самою інформацією, а й з інформаційними технологіями, засобами їх забезпечення, засобами і механізмами забезпечення інформаційної безпеки, тобто, по суті, із технічними засобами створення, обробки і передавання інформації.

Зазначені технічні засоби становлять основу інформаційної інфраструктури – організаційно-технічного базису інформаційного простору. Відтак, суспільні відносини, що виникають на основі діяльності, пов’язаної із створенням та використанням інформаційних систем і технологій, засобів захисту інформації та інших технічних елементів інформаційної інфраструктури варто вважати скоріше інформаційно-інфраструктурними, а не суто інформаційними. Так чи інакше функціонування інформаційної сфери у сучасному технологічно орієнтованому інформаційному суспільстві та виникнення інформаційних відносин неможливі без інформаційно-інфраструктурних відносин. Тому значення інформаційно-інфраструктурних відносин, яке, хоча і є допоміжним стосовно суто інформаційних відносин, все ж таки, не варто

недооцінювати. Очевидно з цієї причини в Модельному інформаційному кодексі для держав-учасників СНД поряд з інформаційними відносинами згадуються й інформаційно-інфраструктурні відносини [13].

З огляду на це, варто підтримати О.А. Баранова, який відносить до предмета інформаційного права інформаційні відносини та інформаційно-інфраструктурні відносини, або, іншими словами, суспільні відносини, що мають місце в процесі створення, поширення, використання, зберігання й знищення (утилізації) інформації, а також у процесі функціонування суб'єктів інформаційної інфраструктури, надання інформаційних послуг, виконання робіт в інформаційній сфері, використання інформаційних технологій і ресурсів і забезпечення інформаційної безпеки [1, с. 86].

Предмет правового регулювання зазвичай розглядають в якості визначального критерію системи права. Він – головна, об'єктивна підстава для розподілу правових норм між галузями права. Разом з тим, його доповнює метод правового регулювання, під яким розуміють сукупність прийомів і способів правового впливу на суспільні відносини. Метод вказує, яким чином регулюються суспільні відносини [10, с. 262]. З огляду на це закономірно виникає питання про характеристику методу інформаційного права.

В першу чергу виникає питання про те, чи існує взагалі якийсь особливий метод інформаційного права. Відповідь на це питання має вагомим значення для подальшої характеристики галузі інформаційного права, адже, як відзначає С.С. Алексєєв, власний особливий метод правового регулювання характерний лише для основних галузей, які належать до первинної (основної) структури права, тоді як комплексні галузі, що відносяться до вторинної структури права, свого особливого методу не мають [14, с. 188, 193]. В цьому зв'язку О.А. Баранов справедливо зазначає, що сучасний розвиток правової системи характеризується появою нових галузей права, які є комплексними й не мають свого специфічного методу, а використовують суперпозицію, комплекс відомих методів. Як правило, таких запозичених методів у галузях права, що формуються декілька, тому ці галузі одержали назву комплексних [1, с. 87].

Інформаційне право є відносно новою комплексною галуззю в національній системі права, тому в юридичній літературі наразі говорять не про окремий метод, а про комплекс методів, які використовуються ним для регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері. Так, зокрема А.І. Марущак виділяє наступні методи правового регулювання – імперативний (використовується при визначенні режимів нерозповсюдження певних категорій інформації); відносно диспозитивний (суспільні відносини врегульовуються на встановлення декількох альтернативних варіантів задоволення інформаційних потреб різноманітних суб'єктів); абсолютно диспозитивний метод (застосовується при врегулюванні відносин щодо свободи думки і слова) [6, с. 33]. Зазначені методи є найбільш універсальними методами правового регулювання і в тому чи іншому співвідношенні присутні в більшості галузей права. Якщо ж заглибитися в комплексну нормативну структуру інформаційного права, яке включає до свого складу як публічно-правові, так і приватно-правові норми різних самостійних галузей права, можна говорити про запозичення цією галуззю методів конституційного, адміністративного, кримінального та цивільного права.

Так, спираючись на норми Конституції України, інформаційне право використовує конституційно-правовий метод правового регулювання для закріплення і гарантування основних інформаційних прав і свобод людини: право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір (ст. 34), таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої

кореспонденції (ст. 31), заборона збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди (ст. 32) та ін. Норми Конституції України також лежать в основі державної інформаційної політики. Так, згідно ст. 17 Основного Закону забезпечення інформаційної безпеки віднесено до найважливіших функцій держави. Крім того, конституційні норми закріплюють загальні засади законодавчого регулювання інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин. Важливе значення в інформаційній сфері мають положення ст. 92 Конституції України, відповідно до яких виключно законами визначаються засади організації зв'язку, основи організації державної статистики та інформатики.

Напевно найбільшою за обсягом нормативного масиву в структурі інформаційного права є частка адміністративно-правових норм, які за допомогою методів субординації та реординації регулюють інформаційні та інформаційно-інфраструктурні відносини, що виникають в процесі публічного управління, а також застосування заходів адміністративної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері. Найбільш показовим прикладом адміністративно-правового регулювання інформаційних аспектів діяльності суб'єктів владних повноважень є норми інституту службової інформації, зокрема ті, що містяться у ст. 9 Закону України “Про доступ до публічної інформації” [15], а також інші норми цього закону, які регулюють інформаційну взаємодію суб'єктів владних повноважень з громадянами та юридичними особами.

Як можна зрозуміти з аналізу норм Закону України “Про захист персональних даних”, переважно адміністративно-правовим за своєю юридичною природою є регулювання інформаційних відносин у сфері захисту конфіденційної інформації про фізичну особу [16]. Здебільшого на методах адміністративно-правового регулювання базується інститут державної таємниці. Адміністративно-правові норми значною мірою характерні також для інституту банківської таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом.

Завдяки наявності в структурі інформаційного права як комплексної галузі норм адміністративно-правового характеру ним виконується не тільки регулятивна, а й охоронна функція права. Вказана функція реалізується на основі норм, які передбачають адміністративну відповідальність за різного роду правопорушення, що посягають на інформаційні та інформаційно-інфраструктурні правовідносини. Такі норми присутні в Законах України “Про телебачення і радіомовлення”, “Про телекомунікації” та інших законах. Однак, більшість відповідних норм міститься в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Це, зокрема, норми ст. 51-2 “Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності”, ст. 144 “Обладнання та експлуатація установок проводового мовлення без належної реєстрації або дозволу”, ст. 148-2 “Порушення порядку та умов надання послуг зв'язку в мережах загального користування”, ст. 148-5 “Порушення правил про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування”, ст. 163-9 “Незаконне використання інсайдерської інформації”, ст. 163-11 “Порушення порядку розкриття інформації на фондовому ринку”, ст. 164-6 “Демонстрування і розповсюдження фільмів без державного посвідчення на право демонстрування і розповсюдження фільмів”, ст. 164-7 “Порушення умов розповсюдження і демонстрування фільмів, передбачених державним посвідченням на право розповсюдження і демонстрування фільмів”, ст. 164-9 “Незаконне розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних”, ст. 186-6 “Порушення законодавства про друковані засоби масової інформації” [17].

Поряд з адміністративно-правовими нормами охорона інформаційних та інформаційно-інфраструктурних правовідносин здійснюється за допомогою низки кримінально-правових норм, які, зважаючи на їх предметну спрямованість, також можливо віднести до комплексної галузі інформаційного права. Саме в цих нормах найбільш рельєфно проявляється імперативний метод правового регулювання, який базується на використанні таких способів правового регулювання як заборони під загрозою застосування найбільш суворих санкцій за вчинення злочинів в інформаційній сфері.

Це, зокрема, норми Кримінального кодексу України, закріплені у ст. 114 “Шпигунство” (передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства), ст. 145 “Незаконне розголошення лікарської таємниці”, ст. 163 “Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв’язку або через комп’ютер”, ст. 168 “Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)”, ст. 171 “Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів”, ст. 231 “Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю”, ст. 232 “Розголошення комерційної або банківської таємниці”, ст. 328 “Розголошення державної таємниці”, ст. 359 “Незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації”, ст. 361 “Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку”, ст. 361-1 “Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут”, ст. 363-1 “Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв’язку” та ін. [18].

На відміну від адміністративно-правових та кримінально-правових норм, які регулюють публічні інформаційні відносини, інформаційні відносини між приватними особами регулюються цивільно-правовими нормами на основі диспозитивного методу правового регулювання. У цьому зв’язку, як вірно наголошує О. Кохановська, питання пов’язані з реалізацією суб’єктивних інформаційних цивільних прав, вирішуються фізичними та юридичними особами на власний розсуд. Це пояснюється особливостями цивільно-правового регулювання, яке в основному характеризується як диспозитивне [4, с. 89]. Варто також звернути окрему увагу на те, що на відміну від кримінально-правового регулювання інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин, в процесі якого складаються лише відповідні правоохоронні правовідносини, в результаті регулювання цих відносин за допомогою цивільно-правових норм формуються переважно регулятивні цивільні інформаційні та інформаційно-інфраструктурні правовідносини, які доповнюються у разі необхідності відповідними правоохоронними правовідносинами. Так, наприклад, у разі порушення однією із сторін регулятивних цивільних інформаційних правовідносин, що виникають на підставі ліцензійного договору на використання фонограми чи відеограми (шляхом відтворення певної кількості примірників фонограми чи відеограми та їх продажу), можуть виникати правоохоронні інформаційні правовідносини, пов’язані із застосуванням цивільно-правової відповідальності, яка може виражатися у вилученні на підставі рішення суду з цивільного обороту примірників фонограм (відеограм), виготовлених понад встановлену договором кількість.

Таким чином, інформаційне право, по суті, являє собою складний комплекс конституційно-правових, адміністративно-правових, кримінально-правових та цивільно-правових норм, які мають спільний предмет правового регулювання – інформаційні та інформаційно-інфраструктурні відносини. При цьому, як будь-яка інша комплексна галузь права інформаційне право не має свого специфічного, притаманного лише йому методу правового регулювання. Натомість, з огляду на наявність в нормативній структурі інформаційного права як комплексної галузі правових норм різних самостійних галузей права про метод інформаційного права можливо говорити лише умовно, маючи на увазі те чи інше співвідношення методів правового регулювання зазначених самостійних галузей права, що використовуються для врегулювання інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин.

Як правило, структура тієї чи іншої галузі права складається з двох частин загальної та особливої. Не є виключенням в цьому плані й інформаційне право. Як зазначає А.І. Марущак, у загальній частині зосереджені норми, які встановлюють основні поняття, загальні принципи, правові форми і методи правового регулювання діяльності в інформаційній сфері. Дається характеристика основ інформаційних відносин, зокрема правове регулювання відносин при здійсненні права на пошук, отримання і використання інформації; при обігу документованої інформації; при встановленні правового режиму інформаційних технологій, а також інформаційної безпеки. Особлива частина включає в себе окремі інститути інформаційного права, в яких згруповані близькі за змістом інформаційні правові норми. Це дві групи інститутів. Інститути, що містять норми, які регулюють суспільні відносини у сфері обігу відкритої загальнодоступної інформації та інститути інформації обмеженого доступу [6, с. 34].

Погоджуючись в цілому з таким підходом до визначення структури інформаційного права, варто також відзначити деякі її особливості. Насамперед необхідно зазначити, що дві групи інститутів, одна з яких регулює суспільні відносини у сфері обігу відкритої інформації, а інша – у сфері обігу інформації з обмеженим доступом, по суті можна вважати підгалузями інформаційного права. При цьому до підгалузі відкритої інформації можна віднести інститут публічної інформації, інститут засобів масової інформації, інститут бібліотечної справи та ін. До підгалузі інформаційного права, яка містить норми, що регулюють обіг інформації з обмеженим доступом, можливо віднести інститути конфіденційної інформації, службової інформації, державної таємниці, лікарської таємниці, комерційної таємниці, банківської таємниці та ін. Поряд з цим в структурі особливої частини інформаційного права можна виділити інститути інформатизації і телекомунікацій, які зокрема містять норми, що регулюють інформаційно-інфраструктурні відносини, пов'язані з функціонуванням мережі Інтернет.

Особливо тісним є взаємозв'язок інформаційного права з нормами права інтелектуальної власності. Оскільки переважна більшість об'єктів права інтелектуальної власності (літературні твори, комп'ютерні програми, бази даних, передачі організацій мовлення, фонограми, відеограми, винаходи, комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки тощо) є інформацією, відповідні норми права інтелектуальної власності регулюють інформаційні відносини, відтак є частиною інформаційного права.

Іншою важливою структурною особливістю інформаційного права є те, що чимало його інститутів мають складну, комплексну природу і включають в себе різні субінститути, що містять в собі норми різних самостійних галузей права. Так,

наприклад, інститут засобів масової інформації містить субінститути друкованих засобів масової інформації, видавничої діяльності та аудіовізуальних засобів масової інформації. В його структурі можливо виокремити адміністративно-правові норми, що стосуються державної реєстрації та ліцензування, нагляду і контролю в галузі діяльності засобів масової інформації, цивільно-правові норми, зокрема такі, що стосуються укладення договорів про надання програмної послуги, а також кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за перешкодження професійній діяльності журналістів.

Висновок.

На сьогодні інформаційне право є комплексною галуззю, яка належить до вторинної структури в системі права України і включає в себе норми різних самостійних галузей права конституційного, адміністративного, цивільного та кримінального, що регулюють інформаційні та інформаційно-інфраструктурні відносини. Це галузь права, що на разі перебуває на етапі свого становлення, однак вже має досить розгалужену і складну структуру, що відрізняється зокрема наявністю комплексних інститутів.

Перспективні дослідження з окресленої тематики мають торкнутися вивчення структури окремих інститутів інформаційного права.

Використана література

1. Баранов О.А. Інформаційне право України : стан, проблеми, перспективи / О.А. Баранов. – К. : Видавничий дім “Софт Прес”, 2005. – 316 с.
2. Бачило И.Л. Роль и место информационного права в системе отраслей права Российской Федерации // Информационные ресурсы России. – 2007. – № 2. – Режим доступа : [//www.aselibrary.ru/digital_resources/journal/irr/2007/number_2/number_2_4/number_2_4553](http://www.aselibrary.ru/digital_resources/journal/irr/2007/number_2/number_2_4/number_2_4553)
3. Ковальський В. Формування інформаційного права як комплексної галузі та перспективи кодифікації інформаційного законодавства // Юридична Україна. – 2012. – № 5. – С. 102-104.
4. Кохановська О. Цивільно-правові аспекти реалізації інформаційних прав та виконання інформаційних обов’язків // Право України. – 2005. – № 4. – С. 88-91.
5. Копылов В.А. Информационное право : вопросы теории и практики / В.А. Копылов. – М. : Юрист, 2003. – 623 с.
6. Марущак А.І. Інформаційне право України : підручник / А.І. Марущак. – К. : Дакор, 2011. – 456 с.
7. Рассолов М.М. Информационное право : учеб. пособие / М.М. Рассолов. – (Московская государственная юридическая академия). – М. : Юрист, 1999. – 398 с.
8. Панова І.В. Інформаційне право : теоретичні засади формування, становлення та утвердження в системі права України // Митна справа. – 2011. – № 4. – С. 340-345.
9. Селезньова О. Місце інформаційного права в системі права України // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 7. – С. 52-55.
10. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с. – С. 261.
11. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / [В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та ін.] ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. – К. : Знання, 2004. – 274 с.
12. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-ХІІ : в ред. закону від 13.01.11 р. № 2938-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 313.
13. Модельный информационный кодекс для государств-участников СНГ от 03.04.08 р. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_i45

14. Алексеев С.С. Структура советского права : монография / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 264 с.

15. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 314.

16. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34. – Ст. 481.

17. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.84 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

18. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.01 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

~~~~~ * * * ~~~~~
